

# Svend Andersen

---

## Naturen erkendt af Kant og Løgstrup - Hvor stor er forskellen?

At Immanuel Kant havde en afgørende betydning for filosofen K.E. Løgstrup fremgår af følgende skildring:

Hvad det var at læse og arbejde grundigt opdagede jeg først i mit tredje studieår. Da var jeg gået til Frithiof Brandts gennemgang af "Kritik der reinen Vernunft" i to semestre (den varede fire) og måtte konstatere, at jeg ikke havde begrebet en pift. Så blev jeg stædig, begyndte forfra, svor at lige meget hvor lang tid det skulle tage mig, forstå det ville jeg, og det til bunds. Har jeg lært at arbejde grundigt skylder jeg Kant det, hans skolastiske begrebsapparat og urimelige Syntaks. (Løgstrup 1987: 158)

Det er nu ikke kun den grundige arbejdsevne, Løgstrup har lært af Kant, og det er ikke kun dennes begrebsapparat og syntaks, der har påvirket ham. Jeg vil mene, at det i mange tilfælde er Kants problemstillinger, der bestemmer Løgstrups egen filosofiske tænkning – ja, jeg vil gå så langt som til at sige, at Løgstrup i nogle tilfælde simpelthen følger Kant. Derfor kan jeg ikke tilslutte mig den ret udbredte opfattelse, at der uden videre er et modsætningsforhold mellem Løgstrup og Kant. Således taler Ole Jensen i sin i øvrigt glimrende bog om Løgstrup om dennes "opgør med Kant" og han taler i flæng om opgøret "med Kant og kantiansk tænkning" (Jensen 2007: 134, 52). Kant var nok i nogle henseender en modstander for Løgstrup, men han var så stor en modstander, at Løgstrups eget alternativ er utænkeligt uden Kant.

Løgstrup forholder sig til Kant på forskellige måder og i forskellige genrer. Mest udførligt behandler han Kant i tre lærebogsfremstillinger. Det er mest overskueligt, hvis vi opfører de pågældende bøger af Løgstrup skematisk i forhold til de værker af Kant, de omhandler:

<i>Kritik der reinen Vernunft</i>	<i>Kants kritik af erkendelsen og refleksionen</i> (1970)
<i>Kritik der praktischen Vernunft</i>	<i>Kants filosofi I</i> (1952)
<i>Kritik der Urteilskraft</i>	<i>Kants æstetik</i> (1965)
	<i>Kants kritik af erkendelsen og refleksionen<sup>2</sup></i>

Nyudgivelsen af *Kants kritik af erkendelsen og refleksionen* i Løgstrup Biblioteket på Forlaget Klim er en god anledning til at se på nogle af de filosofiske problemer vedrørende naturen samt menneskets erkendelse af og plads i naturen – sådan som de behandles af Kant og Løgstrup. Denne artikel er på ingen måde en anmeldelse af denne Løgstrups Kantbog, men jeg vil dog indledningsvis knytte et par kommentarer til nyudgivelsen. Man kunne for det første have overvejet den mulighed at samle alle tre bøger i et bind, så vi havde fået Løgstrups samlede fremstilling af Kants filosofi. En sådan udgivelse ville have været mest læservenlig, men udgiverne har nok foretrukket at udgive bogen så autentisk som muligt. Det bevirker så for det andet, at læseren lades i stikken ved selv at skulle finde de steder i Kants skrifter, som Løgstrup citerer. På den måde modarbejder bogen det, der var Løgstrup og hans kollega og medudgiver Johannes Sløks ’mantra’ bag udgivelsen af serien ”Filosofihistoriske Monografier”: ”Læs hovedværker – lærebøger spreder sig, bliver overfladiske og kedelige” (Aaboe Sørensen 2007: 110).

Den nyudgivne bog handler om to forskellige dele af Kants erkendelsesteori, som også er en naturfilosofi. I det følgende vil jeg tage nogle emner herfra op og dels vise, hvordan Løgstrup fremhæver disse emner i sin fremstilling af Kant, dels pege på, hvordan disse kantianske emner vender tilbage i hans eget senere forfatterskab. Det bliver langt fra udtømmende, men mere stikordsagtigt.

### *I. Kants kritik af erkendelsen*

Løgstrup forholder sig også til Kant i sine egne værker, og hvad angår selve grundmotivet i *Kritik der reinen Vernunft* – det menneskelige subjekts bidrag til den objektive erkendelse – siger han med karakteristisk dobbelthed:

Kants erkendelseskritik gik ud på at vise, at vor erkendelse i dens funktion som subsumtion var funderet i vor erkendelse som produktion og spontaneitet, og det havde han ret i. Han mente også, at vi overhovedet ingen erkendelse havde uden subsumtion, og det havde han uret i. (Løgstrup 1976: 103)

Hvad Løgstrup tænker på her, er dels Kants teori om subjektets syntesedannelse, dets forbindelse af de mangfoldige sanseindtryk i rum og tid, og dels

underordningen af det sansede under forstandskategorier og empiriske begreber.

For at illustrere det med et simpelt eksempel: hvis Kant skulle analysere sætningen ”Det er en hund” ville det se nogenlunde sådan ud:

Jeg indordner en set genstand under almenbegrebet ’hund’ (empirisk): Subsumtion.

Jeg former et synsindtryk/en anskuelse med kategorien substans/ting – egenskab (a priori): Produktion/spontanitet.

Den citerede opfattelse findes i *Vidde og prægnans*, det sprogfilosofiske bind af Løgstrups *Metafysik*. Men allerede i selve fremstillingen af den pågældende problemstilling hos Kant forudsætter Løgstrup et ”*linguistic turn*”:

Kant har ikke ret i, at vor forståelse og erkendelse er subsumerende, det er de kun undtagelsesvist. En forudsætning for at han kunne gå ud fra det som den selvfølgeligste sag af verden var, at sprogets rolle for erkendelsen ignoreredes. Subsumerende kan vor erkendelse nemlig kun antages at være, hvis begreberne, hvorunder der subsumeres, er fastlagte i henseende til omfang, og deres indhold fattes kontekstløst. [...] Sprogordene er derimod ikke fastlagte, hverken i henseende til indhold eller omfang. (Løgstrup 2009: 75)

Som det fremgår, kritiserer Løgstrup Kants teori om erkendelsen på grundlag af sin egen sprogfilosofi, der orienterer sig ud fra dagligsproget. ’Sprogordene’ er følgelig ordene som de fungerer i dagligsproget. Og her er de altså ifølge Løgstrup hverken kontekstløse eller fastlagte – hvad vil det sige? Vi kan blive ved vort simple eksempel. Ordene ”Det er en hund” er i dagligsproget altid kontekstualiseret i den forstand, at de som ytring bruges i konkrete situationer. De kan f.eks. indgå i en meget enkel ordveksling: ”Er det et får, der løber dér?” – ”Nej, det er en hund”. Og ordet ’hund’ er ikke et begreb, der er fastlagt indholds- eller omfangsmæssigt. Vi kan hverken afgrænse dets semantiske intension eller ekstension, hvilket viser sig i det, man ofte kalder ”overført betydning”. Ordet ’hund’ kan jo ikke kun anvendes om et mindre firbenet pattedyr, men også i vendinger som ”Jeg er en hund efter gode Løgstrup-citater” eller ”Han er en doven hund”. Men netop i ordenes betydningsvidde og dermed den kreativitet i sproget, der gør sådanne uventede sammenstillinger mulige, finder Løgstrup den spontanitet og produktivitet, Kant har påpeget i erkendelsen (for en nærmere analyse af Løgstrups sprogfilosofi henviser jeg til Andersen 1989).

Et andet centralt punkt hos Kant – og nu et, som Løgstrup finder problematisk – er opfattelsen af *sansningen*. Herom siger han:

[...] i den filosofiske hermeneutik kommer sansningen til kort. Det sidste skete allerede med Kants karakteristik af sansningen som receptiv. Det er sansningen ikke, den er derimod afstandslost sammenfald. [...] Den af den menneskelige tilværelses historicitet strukturerede forståelse af det historiske er transcenderende, hvis man ved transcenderende forstår en forståelse, der er åbnet af de strukturer, der er dens mulighedsbetingelse. Sansningen kan man derimod ikke kalde transcenderende, dertil er dens åbenhed for ubetinget. (Løgstrup 1978: 112)

I betragtning af, hvor centralt opfattelsen af sansningen står i Løgstrups tænkning, er det egentlig mærkeligt, at han ikke går mere udførligt ind på Kants syn på sagen for derved at påvise dets fejlagtighed. I fremstillingen taler han blot om ”det sanselige, det receptive element i vor erkendelse, det vil sige vor evne til at få forestillinger ved at afficeres af genstande” (Løgstrup 2009: 22). Det er en næsten ordret gengivelse af Kants egen formulering: ”Evnen (receptivitet) til at få forestillinger gennem den måde, hvorpå vi afficeres af genstande, hedder sanselighed” (Kant 1973: 49, min oversættelse). Kant siger ikke ret meget mere om selve sansningen, idet det jo er de rene anskuelsesformer rum og tid, der interesserer ham. Men han bruger dog en række forskellige begreber såsom ’forestilling’, ’fornemmelse’, ’tilsynekomstens materie’ og ’gemyt’. Det kunne være interessant, hvis kritikken rettede sig mod disse specifikke begreber på grundlag af en fænomenologisk analyse af sansningen. En sådan giver Løgstrup i *Ophav og omgivelse*, uden dog at uddybe sin kritik af Kant (se især Løgstrup 1984: 19-29).

Man kan sige, at Løgstrups behandling af de to emner hos Kant, jeg har omtalt indtil nu – den begrebslige erkendelse og sansningen – er medvirkende til, at han selv ender med at fremhæve to elementer i erkendelsen: den sproglige forståelse og den afstandslose sansning. Og medens han altså helt afviser Kants opfattelse af sansningen, fastholder han et transcendentalfilosofisk element i sin opfattelse af den sproglige forståelse. Dette består kort fortalt i, at den menneskelige eksistens bidrager til åbenheden for verden, en åbenhed, der konkret manifesterer sig i den sproglige betydning.

Det tredje emne fra Løgstrups behandling af Kants erkendelseskritik, jeg vil tage op, er *metafysikkens nødvendighed*. En sprogfilosofisk læsning af *Kritik der reinen Vernunft* kan – i hvert fald i analytisk udgave – nemt friste til at begrænse sig til den transcendentale analytik, dvs. undersøgelsen af sansning og forstand. Den transcendentale dialektik, undersøgelsen af fornuften og dens ideer om det transcendentale, er det vanskeligere at have sans for. Det har Løgstrup imidlertid. Allerede i selve fremstillingen fremhæver han fornuftsideernes nødvendighed:

Hvis ikke metafysikken med dens psykologiske, kosmologiske og teologiske ideer holdt horisonten åben ud til det område, som vor sanselighed ikke kan nå, ville de etiske principper blive hjemløse i den materialisme, naturalisme og fatalisme, som vi uden disse ideer, blot begrænsede til et naturstudium, ville være hjemfaldne til. (Løgstrup 2009: 62)

Og Løgstrup gentager tankegangen næsten ordret i sin egen metafysik: "Ding an sich begrebet holder horisonten åben for etikken. Uden Ding an sich begrebet ville etikken kvæles af et fatalistisk livssyn." (Løgstrup 1978: 160). Ideernes 'genstand' er jo netop tingene i sig selv: verden som totalitet, det uadødelige jeg og Gud. Her er det især metafysikkens betydning for etikken, Løgstrup hæfter sig ved: hvis ikke verden tænkes, så den rummer frihed, er etisk handlen en umulighed.

## II. Kants kritik af refleksionen

I den nyudgivne Kantbog behandler Løgstrup som sagt både *Kritik der reinen Vernunft* og *Kritik der Urteilskraft*. Om sidstnævnte siger han et sted: "Det vidste Kant i "Kritik der Urteilskraft", så det var ikke uden grund, at han behandlede æstetik og biologi i eet og samme skrift." (Løgstrup 1984: 77). Bag den bemærkning ligger jo den kendsgerning, at *Kritik der Urteilskraft* fra 1790 består af to dele, nemlig en kritik af den *æstetiske* dømmekraft og en kritik af den *teleologiske* dømmekraft. I den her omtalte bog koncentrerer Løgstrup sig om kritikken af den teleologiske dømmekraft, dvs. Kants påstand om nødvendigheden af at anvende begrebet formål på naturen.

Kants anliggende med den tredje kritik kan forstås i forlængelse af den overvejelse, vi sluttede med i forbindelse med kritikken af erkendelsen: metafysikkens nødvendighed for etikken. Tanken om "Ding an sich" gør det som vi så muligt at tænke mennesket som et etisk, frit handlende væsen. Vi er ikke fuldstændig underkastet naturens nødvendige årsagssammenhænge. Denne opfattelse kunne man tolke som en dualisme, en skarp sondring mellem den mekaniske, lovmæssige natur – og så mennesket som et frit fornuftsvæsen, der som sådant egentlig ikke hører med til naturen. Kant betoner da også, at den grundlæggende filosofiske modsætning består mellem natur og frihed. Men Kant er ikke dualist; tværtimod kan man sige, at en meget stor del af hans filosofiske bestræbelser går ud på at vise, hvordan natur og frihed er forenelige og hænger sammen<sup>3</sup>. Lidt firkantet kan man sige, at *Kritik der reinen Vernunft* handler om naturen (vores objektive erkendelse af den) og *Kritik der praktischen Vernunft* handler om friheden (som betingelse for etikken). Den

tredje kritik, *Kritik der Urteilskraft*, handler så om sammenhængen mellem natur og frihed. Kant undersøger her former for erkendelse, der adskiller sig fra både den strenge naturerkendelse og den etiske erkendelse, som kan omsættes i handling. Kritikken af dømmekraften handler om, hvad man kunne kalde ikke-objektiverende erkende-former, dvs. former, hvor der nok er tale om erkendelse, men uden at det kan godtgøres, at der til vores erkendelse svarer en objektiv virkelighed. Og denne erkendelse retter sig både æstetisk mod det skønne og ophøjede (sublime) og biologisk mod den levende natur.

Som sagt indfører Kant i den forbindelse begrebet formål i sin naturopfattelse. Dermed gør han i grunden brug af to af de fire årsags-begreber, som Aristoteles opererer med:

Virke-årsagen (*causa efficiens*), som vi kan eksemplificere med sætningen ”Regnskylllet fik huset til at styrte sammen”.

Formålsårsagen (*causa finalis*), som kan eksemplificeres med ”Han realiserede sin plan om at bygge eget hus”.

Final kausalitet består netop i, at forestillingen om et mål forårsager frembringelsen af noget (det forestillede). Der er naturligvis ikke tale om, at Kant slet og ret rehabiliterer Aristoteles’ teleologiske naturbegreb. Kant var også naturvidenskabsmand og havde fuldstændig tilegnet og tilsluttet sig Newtons fysik, der netop reducerer kausaliteten i naturen til virke-årsagen. Vel at mærke for den ikke-levende naturs vedkommende. Kant lever før Darwin og derfor kan han ikke forestille sig en ikke-teleologisk beskrivelse af den levende natur: ”det er urimeligt for mennesker [...] at håbe, at der engang vil fremstå en Newton, som kan gøre blot frembringelsen af et græsstrå efter naturlove, som er anordnet uden hensigt, begribelig” (Kant 1974: 400).

Alt i alt anvender Kant formålstanken på naturen i forbindelse med tre størrelser:

- Den empiriske naturerkendelse
- Naturformål
- Mennesket som formål i sig selv.

Hvad det første angår, kan vi tage udgangspunkt i sætningen ”Der findes mere end 400 forskellige *hunderacer*, der er anerkendt og beskrevet som selvstændige racer verden over”. At vi har en sådan empirisk viden kan ikke forklares ud fra den analyse, Kant foretager af den sanselige anskuelse og den begrebsdannende forstand. Sætningen udtrykker en tilfældig kendsgerning, der unddrager sig a priorisk forudviden. Hvad vi kan vide forud er, at hvad vi end måtte støde på i den empiriske verden, vil det altid fremtræde som en ting med egenskaber, indgå i årsagssammenhænge osv. – og optræde i tid og rum. Vi kan derimod ikke vide forud, at vi vil støde på noget, som har de egenskaber,

vi tillægger det, vi kalder 'hund' – eller at dette noget vil differentiere sig i 400 forskellige racer. Det sidste er udtryk for, at den natur, vi erfarer, udgør en systematisk sammenhæng. At den gør det, betragter Kant ikke som et fuldstændig tilfældigt faktum, men som noget, vi som erkendende væsener forudsætter. I slutningen af *Kritik der reinen Vernunft* er det fornuften, der tænker denne forudsætning om den empiriske natur – i kritikken af dømmekraften er det netop den reflekterende dømmekraft. At naturen faktisk "lever op" til denne forudsætning, tolker dømmekraften ud fra formålstanken: naturen må være indrettet med det formål at kunne erkendes af mennesker! Løgstrup gør naturligvis rede for Kants brug af dette aspekt af formålstanken i sin fremstilling af anden del af kritik af dømmekraften, men tankegangen spiller ikke nogen rolle i hans egen filosofi<sup>4</sup>.

Den anden måde, Kant sætter formålstanken i forbindelse med naturen på, er den, Løgstrup har i tankerne, når han taler om at Kant foruden æstetikken behandler biologien i den tredje kritik. Strengt taget opererer Kant med to slags naturformål, hvoraf den ene indgår i en ydre middel-mål sammenhæng som når hunden er et middel for mennesket ved at kunne være jagt-, hyrde- eller vagthund. Vigtigst, også i Løgstrups gengivelse og videretænkning, er dog det, Kant kalder den indre formålsmæssighed. Som udgangspunkt for klargøringen af Kants tankegang her kan vi tage den kendsgerning, at en hund simpelthen er en levende organisme. Kant selv ville sige, at en hund er et "organiseret væsen", og at den som sådan ikke kan forstås eller forklares ved hjælp af fysisk-mekaniske begreber alene. En organismes måde at fungere på kan kun forstås ud fra helheden og således, at delene både er midler og mål for hinanden. Til forskel fra den mekaniske natur og dens bevægende kraft forudsætter organismen en formende kraft (bildende Kraft). Der er tale om en "uudforskellig egenskab" og i denne forstand kan Kant som nævnt ikke forestille sig en mekanisk forklaring af den levende natur (Kant 1974: 374). Løgstrup formulerer sagen på denne måde:

[...] Selvorganiseringen og den tanke om formål som den indeholder, [er] ikke [...] en kategori, sådan som kausalitet er det, men er en ide. Den forskel havde Kant ret i at den er fundamental. (Løgstrup 1984: 143)

Når Løgstrup her tilslutter sig Kant, er det fordi dennes tankegang tydeligvis stemmer overens med Løgstrups tale om den analoge orden. Denne indebærer meget kort fortalt – som citatet viser – at den levende natur er kendetegnet ved en selvorganisering, som unddrager sig en kausal forklaring. Selv om Løgstrup lever efter Darwin, finder han ikke en neo-Darwinistisk biologi tilfredsstillende. Allerede i den ny-udgivne Kantbog henviser han til den tyske biolog

Adolf Portmann og dennes tale om selvorganisering, der dog i modsætning til Kant ikke indbefatter et formålsbegreb (Løgstrup 2009: 83f.). I hans senere behandling af problemet i *Metafysikken*, står begrebet kausalitet centralt ligesom det gør hos Kant. Ved kausalitet forstår Løgstrup sammenhæng i den livløse natur, som der kan formuleres naturlove for. Da formuleringen af disse love er matematisk, er kausalitet i denne forstand rationel. Men hvis man med Løgstrup primært forstår rationel ud fra den modsætning mellem fornuft og ufornuft, der kendetegner menneskets historiske tilværelse, er de kausale forløb a-rationelle (Løgstrup 1984: 87ff.). I modsætning hertil er den selvregulering, som Løgstrup i forlængelse af Kantbogen tillægger den levende natur, kendetegnet ved en rationalitet af en lignende karakter som den menneskelige historicitets fornuft. Hvor Kant taler om naturformålenes formdannende kraft, henfører Løgstrup selvreguleringen til en ”helhedsdannende magt” (Løgstrup 1984: 99). Den grundlæggende intention bag disse naturfilosofiske overvejelser er den samme hos Kant og Løgstrup: det drejer sig om at tænke naturen på en sådan måde, at man uden reduktionisme kan opfatte mennesket som fornuftigt og meningssøgende væsen som del af naturen. Løgstrup formulerer et sted grundtanken i en religiøs metafysik på følgende måde:

I metafysikken beskæftiger vi os med de vilkår som universet byder os og som vi kender til i vor umiddelbare erfaring. Går vi derimod fra konstateringen, at universet vedkommer os, til spørgsmålet om vi vedkommer universet, er vi gået fra metafysik til religion. (Løgstrup 1978: 211)

Hos Kant lægger naturteleologien på tilsvarende måde op til en religiøs og metafysisk overvejelse, idet den reflekterende dømmekraft i sidste ende må henføre formålmæssigheden til naturens formål-sættende ophav. Også for Kant rummer denne naturbetragtning en tanke om, at mennesket kommer ’nogen’ ved: ud fra formålstanken kan vi tale om en ”naturens *guns!*” (Kant 1974: 380, min kursivering).

Det tredje begreb om formål, Kant sætter i forbindelse med naturen, er *mennesket* som *formål i sig selv*. Efter at have vist, hvordan både plante- og dyreriget kan betragtes som relative formål (planterne er til som føde for dyrene osv.), stiller Kant det spørgsmål, hvad alle disse naturforekomster tilsammen er til for – og svarer:

For mennesket, til dets mangfoldige brug, som dets forstand lærer det at gøre af alle disse skabninger; og det [mennesket] er det sidste formål for skabningen her på jorden, fordi det er det eneste væsen på denne, der kan danne sig et begreb om formål og ud af et aggregat af hensigtsmæssigt dannede ting gennem sin fornuft kan lave et system af formål. (Kant 1974: 426f.)



At mennesket er et formål i sig selv, er som bekendt en grundtanke i Kants etik, idet en version af det kategoriske imperativ jo går ud på, at man også skal behandle menneskeheden i sin egen og andres person som et formål i sig selv ('Zweck an sich')<sup>5</sup>. Når Kant inddrager dette begreb i kritikken af den teleologiske dømmekraft, er det med til at skabe sammenhæng mellem naturbegrebet og etikken. Denne sammenhæng er i øvrigt også grundlæggende i Kants historiefilosofi og politiske filosofi. Menneskeheden er indlagt i naturen og dets udvikling forløber hen mod stadig større realisering af friheden, hvilket kulminerer med fremkomsten af en borgerlig forfatning. Hvordan Kant kombinerer denne udviklingstanke med en kritisk tolkning af Bibelens billede af den tidligste menneskehed, kan ses i det lille skrift *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte* fra 1786 (Kant 1969). Hele denne del af Kants tænkning ser Løgstrup bort fra, hvilket falder godt i tråd med den meget selektive måde, han normalt læste på. Resultatet er blevet, at han nok anlægger et mere kritisk syn på Kants etik, end det er nærliggende at gøre, hvis man ser den i sammenhæng med hans politiske filosofi. Men denne diskussion kan vi vende tilbage til, når Løgstrups fremstilling af etikken i *Kants filosofi I* genudgives.

Selve det etiske grundmotiv i Kants tanke om mennesket som formål i sig selv spiller imidlertid en stor rolle i Løgstrups tænkning. Ja, vi har her et eksempel på, at Løgstrup simpelthen reformulerer en kantiansk tankegang. Løgstrup gengiver tankegangen på denne måde:

Om mennesket som moralsk væsen kan man ikke igen spørge, hvortil det eksisterer. Har skabningen et sidste formål, som hele naturen teleologisk er underordnet, kan det kun være mennesket. (Løgstrup 2009: 98)

I Løgstrups egen tankeverden dukker dette motiv op i forbindelse med hans drøftelse af lighedstanken. Ved siden af den politiske lighed er det efter hans mening nødvendigt at antage en *kosmisk lighed*:

Til alt, hvad der er til og går for sig kan vi stille to spørgsmål: Har det et formål, i givet fald hvilket, eller er det formålsløst? Ingen af de to spørgsmål kan vi stille til noget menneskes tilværelse. Den er hævet over at blive gjort til middel for noget formål, og den er hævet over at blive anset for formålsløs. Formålstjenlig eller formålsløs, det enten-eller preller af på menneskets tilværelse. Kort sagt, for et menneskes betydning og værd findes der ingen målestok, og når der ikke gør det, er mennesker lige. Også den lighed må vi give et navn, og vil foreslå at kalde den kosmisk. (Løgstrup 1982: 127f.)

Hvor Kant taler om menneskets 'Würde', taler Løgstrup om 'værd', og hvor det hos Kant er menneskets karakter af etisk subjekt, der giver det værdighed, henlægger Løgstrup denne til et menneskes *tilværelse*. Deri gemmer sig utvivlsomt en aversion mod Kants subjektivitetsfilosofi, som Løgstrup har overtaget fra Heidegger, hvis 'Dasein' danner baggrund for terminologien. – Den samme grundtanke ligger for Løgstrup til grund for *menneskerettighederne*:

Overbevisningen om den menneskelige tilværelses absolutte betydning i det enkelte individ er en metafysisk vished, og den lægger op til en religiøs tydning. Hvor uopgivelig den er vidner menneskerettighederne om, de står og falder med metafysik og religion, lige meget om man vil være ved det eller ej. (Løgstrup 1984: 103)

Den "kosmiske lighed" beror altså for Løgstrup på individets absolutte betydning, uden at han dog begrunder dette begreb nærmere. Egenskaben 'kosmisk' indikerer, at denne absolutte betydning skal forstås ud fra menneskets placering i naturen og universet:

Værende er altid også til for dets egen skyld, deri består dets væren. Men det udelukker ikke at gøre det til middel for et formål, der er det uvedkommende. Det kan udmærket godt på een gang være til for dets egen skyld og være til benefice for andet. De to ting udelukker ikke hinanden. Men – skal noget ødelægges eller udryddes så skal det altså også ske for andets skyld. Skal værende tilintetgøres, skal det være til benefice for andet værende.

Fra det er der kun een undtagelse, den menneskelige tilværelse. Den er det udelukket at gøre til middel for et formål, der er den uvedkommende. Den er i eksklusiv forstand til for dens egen skyld, den alene. Derfor strider menneskets død imod det kosmisk fælles. (Løgstrup 1987: 21)

Citatet viser, at Løgstrup ikke følger Kant i hans opfattelse af, hvordan mennesket som formål i sig selv er placeret i forhold til naturen og universet. Strengt taget afviser Løgstrup hele den teleologiske betragtning. Han afviser den tanke, vi finder i slutningen af kritikken af dømmekraften: "Er mennesket til for dets egen skyld, er alt andet til for menneskets skyld [...]" (Løgstrup 1987: 20). Her foreligger ifølge Løgstrup en fejlslutning, der fejlagtigt udledes af to kendsgerninger: "vor forståelse af den menneskelige tilværelse forbyder anlæggelsen af enhver målestok" og "samme menneskelige tilværelse er fremgået af naturen og universet" (Løgstrup 1987: 20). At mennesket er et formål i sig selv betyder ikke, at alt andet har mennesket som formål.

### III. Slutreplik

Jeg har forsøgt at vise, at centrale motiver i Løgstrups sprogfilosofi, naturfilosofi og etik står i tæt sammenhæng med hans læsning og forståelse af Kant. Udgivelsen af hans Kantbøger vil derfor forhåbentlig fremkalde et mere nuanceret syn på forholdet mellem de to filosoffer end det gængse. Sandt er det, at Løgstrup i sidste ende transformerer Kants transcendentalfilosofi til noget helt andet, nemlig en 'kosmologisk' fænomenologi. Dette projekt efterlader naturligvis en række åbne spørgsmål, som må udfordre enhver, der fascineres af forholdet Kant – Løgstrup. Ud fra dette forhold må i hvert fald tre spørgsmål trænge sig på:

Er en ikke-naturvidenskabelig naturerkendelse overhovedet mulig?

Hvordan kan man tillægge naturen en "Bildungsvermögen" eller en "hæledsdannende magt" uden at forudsætte en forældet biologi eller alliere sig med Intelligent Design?

Hvordan kan man begrunde, at alene mennesket er til for sin egen skyld?

Besvarelsen af disse spørgsmål kunne munde ud i en Kant-Løgstrupsk anti-naturalisme, udformet med inddragelse af den forgangne menneskealders internationale Kantdiskussion.

### Noter

<sup>1</sup> Det følgende er en bearbejdet version af et foredrag holdt på seminaret "Løgstrup og omverdenen" på Aarhus Universitet den 28.8. 2009. Seminaret blev holdt i anledning af nyudgivelsen af Løgstrups bog om Kants erkendelses- og refleksionskritik (Løgstrup 2009), hvorfor artiklen også indeholder en omtale af denne publikation.

<sup>2</sup> I 1960'erne og 1970'erne var Kants erkendelsesteori genstand for flere fremstillinger ved professorer på Aarhus Universitet, jf. Hartnack 1965, der dog kun behandler *Kritik der reinen Vernunft*.

<sup>3</sup> Dette motiv hos Kant bliver eksempelvis udfoldet i Düsing 1990. Det pågældende nummer af tidsskriftet *Noûs* indeholder en række bidrag i anledning af 200-året for udgivelsen af *Kritik der Urteilskraft*.

<sup>4</sup> Efter min mening er disse overvejelser imidlertid særdeles vigtige. De viser jo, at Kant ikke kan fuldføre sin undersøgelse af den empiriske erkendelses mulighedsbetingelser i den analytiske del af *Kritik der reinen Vernunft*. Problemet om den empiriske naturs systematiske enhed dukker op allerede i slutningen af den første kritik, i den dialektiske del. Og Kant forfægter faktisk den opfattelse, at fornuften med sine erfaringsoverskridende ideer bidrager til at gøre empirisk erkendelse mulig. Tanken om erfaringsens systematiske enhed hænger nøje sammen med problemet om erkendeligheden af det individuelle eller singulære. Og det er i denne kontekst, Kant placerer ideen om Gud. Denne kantianske problemstilling kunne godt have interesseret den sene Løgstrup, for i *Skabelse og tilintetgørelse* behandler

han jo selv problemet om det individuelle erkendelighed i forhold til det almene, nemlig under overskrifterne ”det singulære universale” og ”den analoge orden”. Og han betragter dette metafysiske sagforhold som et af de mulige udgangspunkter for i en ”religiøs tyding” at tale om Gud som skaber. Til denne sammenhæng se Andersen 1983.

<sup>5</sup> Til Kants etik, se Andersen 2008, kapitel 7.

## Litteratur

- Andersen, Svend (1983): *Ideal und Singularität. Über die Funktion des Gottesbegriffes in Kants theoretischer Philosophie*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Andersen, Svend (1989): *Sprog og skabelse. Fænomenologiske sprogopfattelse i lyset af analytisk filosofi med henblik på det religiøse sprog*, København: Gyldendal.
- Andersen, Svend (2005): *Løgstrup*, København: Anis.
- Andersen, Svend (2008): *Som dig selv. En indføring i etik*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Düsing, Klaus (1990): ”Beauty as the Transition from Nature to Freedom in Kant’s Critique of Judgment”, *Noûs*, vol. 24, nr. 1, *On the Bicentenary of Immanuel Kant’s Critique of Judgment*, s. 79-92.
- Hartnack, Justus (1965): *Kants erkendelsesteori*. København: Gyldendal.
- Jensen, Ole (2007): *Historien om K.E. Løgstrup*, København: Anis.
- Kant, Immanuel (1974, [1790]): *Kritik der Urtheilskraft. Kant’s gesammelte Schriften. Band V*, Berlin: Preussischen Akademie der Wissenschaften.
- Kant, Immanuel (1969): *Abhandlungen nach 1781. Kant’s gesammelte Schriften. Band VIII*, hrg. v. der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin., Berlin.
- Kant, Immanuel (1973, [1781]): *Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. Kant’s gesammelte Schriften. Band III*, Berlin: Preussischen Akademie der Wissenschaften.
- Løgstrup, K.E. (1952): *Kants filosofi I*, København: Gads Forlag.
- Løgstrup, K.E. (1965): *Kants æstetik*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1970): *Kants kritik af erkendelsen og refleksionen*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1976): *Vidde og prægnans. Sprogfilosofiske betragtninger*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1978): *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1984): *Ophav og omgivelser. Betragtninger over historie og natur. Metafysik III*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1987): *Solidaritet og kærlighed. Essays*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (2009): *Kants kritik af erkendelsen og refleksionen*, Århus: Forlaget Klim.
- Aaboe Sørensen, Peter (2009): ”Efterskrift” i K.E. Løgstrup: *Kants kritik af erkendelsen og refleksionen*, Århus: Forlaget Klim, s. 109-125.